

Begrazing in de natuur

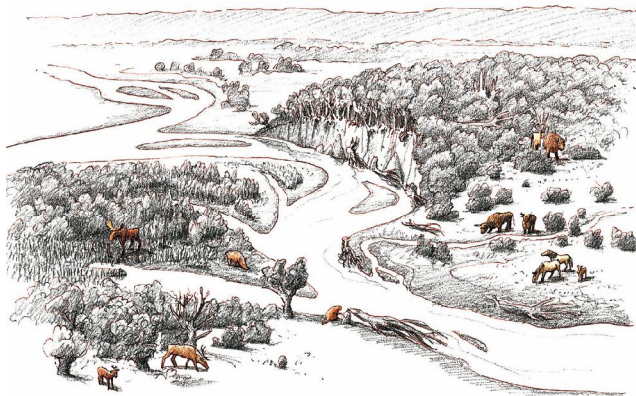
Hettie Meertens, ARK Natuurontwikkeling

Begrazing is een container-begrip. Je kunt er van alles onder verstaan. Seizoensbegrazing, jaarrondbegrazing, intensieve of extensieve begrazing, beweiding met boerenvee of begrazing door rondtrekkende groepen wilde dan wel verwilderende grazers. Natuurorganisaties maken in uiteenlopende landschappen van begrazing gebruik. Ze willen daarmee de natuur naar hun hand zetten óf die natuur juist helemaal spontaan laten ontwikkelen. Dit artikel gaat in op de sleutelrol van grazers in de natuur en vergelijkt verschillende vormen van begrazing in de Limburgse natuur.

NATUURLANDSCHAP

Natuurlijke begrazing

Begrazing in zijn meest natuurlijke vorm vindt plaats in een landschap zonder prikkeldraad. Wilde grazers, groot en klein, trekken rond op zoek naar voedsel, drinkwater, rustplaatsen, modder- en zandbaden, soortgenoten en andere zaken die van levensbelang zijn. Van geboorte tot dood leven de grazers in en van de natuur, en zelfs ná hun dood blijven ze een onderdeel van de voedselkringloop. Hetzij als prooi, hetzij als kadaver. Met hun (eet)gedrag hebben grazers een verrijkende (en ver reikende) invloed op de natuur. De belangrijkste is dat begrazing bijdraagt aan het (half)open houden van het landschap.

(Figuur 1) Het Europese landschap werd van oudsher begraasd door grote planteneters

Iedereen is vertrouwd met natuurlijke begrazing in Afrika. Tegelijk staan velen vreemd tegenover datzelfde fenomeen in de Europese natuur, alsof het iets exotisch is. Toch kende Europa oorspronkelijk indrukwekkende aantallen grote planteneters (figuur 1), die op hun beurt als voedselbron dienden voor grote roofdieren zoals wolf en lynx. Nadat hun aantallen door onze jagende voorouders al waren gedecimeerd, moesten de resterende planteneters geleidelijk plaatsmaken voor boerenvee (figuur 2). Wilde grazers werden uitgeroeid

(wild paard en oerrund) of verdreven naar de ruige uithoeken van Europa (wisent, eland, edelhert en bever). De grote roofdieren overkwam hetzelfde.

Relatie plant-planteneter

Ondanks de aftocht van de grote herbivoren en daarmee de teloorgang van het wilde Europese natuurlandschap, verraden planten ook nu nog hun oude en innige relatie met planteneters. Ze hebben stekels, gifstoffen en onaangename geur- en smaakstoffen ontwikkeld als bescherming tegen vraat. Sommige beschikken zelfs over seintechnieken om soortgenoten te waarschuwen wanneer ze te grazen worden genomen. Dergelijke verdedigingsmechanismen liggen verankerd in het DNA van de plant. Ze zijn tekenend voor de co-evolutie van plant en grazer.

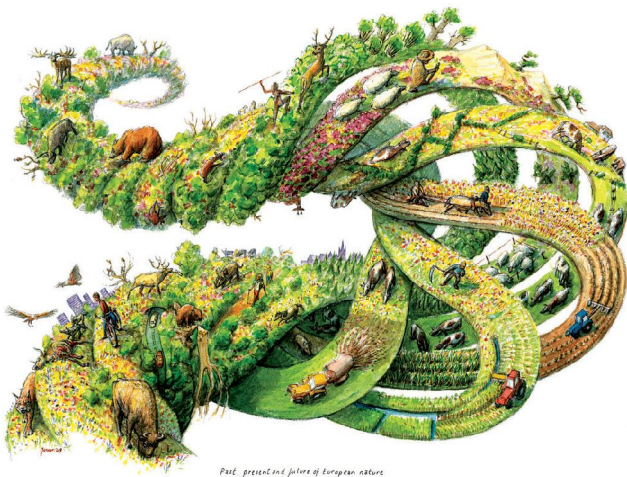
De relatie plant-planteneter heeft méér aspecten. Rondtrekkende grazers dragen bij aan de verspreiding van zaden via vacht en poep. Ook maken grazers de kieming en vestiging van tal van planten mogelijk. Door de bodem open te trappen, krabben of woelen, krijgen (pionier)planten een kans. Ook mest biedt aan sommige planten precies de voedingsbodem die ze nodig hebben. Een ander voorbeeld is het open grazen van dichte ruigten in de winter waardoor in het voorjaar (nieuwe) planten kunnen kiemen of weer uitlopen. Het opgroeien van eikjes te midden van doornstruwelen zoals roos of meidoorn illustreert de wisselwerking tussen planten en grazers eveneens; door vraat aan struwelen – wat vooral in de winter gebeurt als grassen en kruiden schaars worden – ontwikkelt zich sterk vertakt en dicht doornig struikgewas, waarin jonge, kwetsbare boompjes perfecte bescherming genieten.

De impact van grazers verschilt van plek tot plek, al naar gelang de aard en de intensiteit van hun bezigheden. Zo ontstaat een gevarieerd plantendek. Het moge duidelijk zijn dat de fauna sterk van deze variatie profiteert.

Dynamische natuur

Kenmerkend voor echte natuurlandschappen is dat deze dynamisch zijn. Waar nu onbegroeide bodem is, ontwikkelt

zich later een pioniervegetatie, gevolgd door grasland of heide, ruigte, struikgewas en tenslotte bos. Deze spontane ontwikkelingsreeks heet successie. Grote grazers zijn samen met andere natuurkrachten - zoals brand, storm, ijsgang, ijzel, plagen, overstroming of droogte - in staat om in te breken in deze reeks. Ze kunnen de successie vertragen en zelfs helemaal terugzetten, waarna de ontwikkeling naar oerbos opnieuw begint. Er is dus sprake van een cyclus (zie figuur 3). De term 'wandeland bos' is hier van toepassing, omdat de ligging van beboste en open plekken varieert in ruimte en tijd. Een gebied waar alle stadia van de successiereeks aanwezig zijn, herbergt een rijke flora en fauna. In een gevarieerd vegetatiedek is namelijk voor elk wat wils, qua voedsel, beschutting, zonlicht of andere behoeften. Als door successie de omstandigheden voor een soort ergens verslechteren, koloniseert deze verderop een nieuwe, geschikte leefplek. Zijn oude leefplek wordt ingenomen door andere soorten-

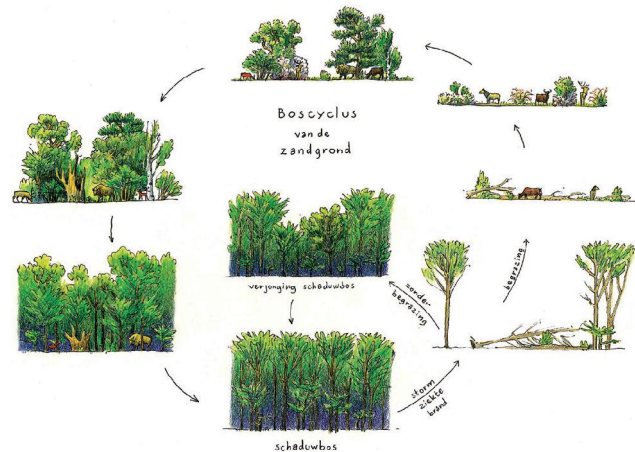
(Figuur 2) Ontwikkeling in het Europese landschap, afgelopen 10.000 jaar. Van oorsprong waren bos en open gebied onderdeel van het begraste ecosysteem. Het landbouwsysteem haalde de onderdelen los

CULTUURLANDSCHAP

Begrazing in het cultuurlandschap

Ook in cultuurlandschappen vindt begrazing plaats, maar daar alleen in grasland en heide, en meestal met koeien of schapen. Het agrarische cultuurlandschap bestaat uit vaste percelen akker, bos, heide en grasland (figuur 2). De grenzen tussen de percelen zijn scherp en worden geaccentueerd door afrasteringen, heggen, houtwallen, knotwilgen, sloten of wegen. Natuurlijke processen hebben de neiging deze ordening uit te wissen, maar de mens houdt die ongeplande veranderingen tegen. Zo wordt een omgevallen boom in de beek, die aanzet tot eroderen en meanderen, opgeruimd. Een grasland dat dreigt te verbossen wordt geklepeld en bos

waarin open plekken vallen, krijgt herplant. In het statische cultuurlandschap spreekt men van waterschade, stormschade of wildschade (economische schade), termen die in een dynamisch natuurlandschap op die manier niet van toepassing zijn.

(Figuur 3) Boscyclus op zandgrond. Natuurlijke processen, waaronder begrazing, hebben invloed op de ontwikkeling van het bos

Diversiteit aan vegetatiestructuren en -typen in het cultuurlandschap ontstaat niet door spontane, natuurlijke processen maar door menskracht, machines en landbouwvee (figuur 2). Pioniervegetaties zijn te danken aan bewerking van akkers, aanleg van paden of over-exploitatie van heide. Grasland en heide bestaan dankzij maaien en begrazen. Bossen tenslotte zijn het resultaat van aanplant, dunning en uitsluiten van begrazing.

Oude, kleinschalige cultuurlandschappen kenden nog een grote verscheidenheid aan biotopen, planten en dieren, maar door intensivering en schaalvergroting in de landbouw is van die rijkdom steeds minder over.

HET LIMBURGSE LANDSCHAP

Traditioneel natuurbeheer

Om natuurlijke rijkdommen veilig te stellen probeerde de natuurbescherming aanvankelijk vooral de achteruitgang van het oude cultuurlandschap tegen te gaan. Nog steeds is dit een belangrijke drijfveer van veel natuurbeschermers. In de praktijk gebeurt dit door waardevolle gebieden te verwerven en te beheren volgens de methodes van de traditionele landbouw. Begrazing in deze context betekent seizoensbegrazing (in het zomerhalfjaar) met boerenvee. Na het groeiseizoen gaan de graslanden kaal de winter in.

De comeback van natuurlijke begrazing

Vanaf eind jaren tachtig maakte Limburg kennis met een andere vorm van begrazing: extensief en jaarrond, door

verwilderende paarden (koniks) en runderen (hooglanders, galloways). Deze vorm komt in de richting van de begrazing zoals hierboven is beschreven van wilde natuurlandschappen. Het natuurlijke gedrag van de sociale, zelfredzame kuddes drukt een veelzijdig stempel op de natuur. Een relatief lage graasdichtheid leidt 's zomers tot uitbundige bloei en zaadzetting van planten en zorgt 's winters voor voldoende beschikbaarheid van voedsel voor alle planteneters. Bovendien biedt de resterende (stekelige) winterruigte beschutting aan insecten, vogels en klein wild, maar ook bescherming aan opgroeiende, houtige gewassen. De eerste voorbeeldgebieden met deze begrazingsvorm werden opgezet in het Maasdal, het Beneden-Geuldal, Wormdal en andere beekdalen in Zuid-, Midden- en Noord-Limburg. In dezelfde lijn wordt ook natuur ontwikkeld in het Kempen~Broek.

Het ideaalbeeld is robuuste natuur met ruimte voor water, grote grazers, natuurlijke processen, spontane vegetatie-ontwikkeling en groene recreatie (zie bijvoorbeeld www.dwaalfilm.eu/rivierpark_maasvallei).

Naar een nieuw cultuurlandschap

Dit artikel besluit met het Drielandenpark. Dit is het Zuid-Limburgse heuvelland en de aangrenzende Duitse en Belgische heuvels. Hier tref je een zeer oud cultuurlandschap met afwisselend hellinggraslanden, hellingbossen, fruitboomgaarden, akkers, beekjes en holle wegen die door bomen en struiken worden omsloten. De hellinggraslanden zijn met heggen omzoomd; karakteristiek zijn ook de verschillende terrasniveaus, van elkaar gescheiden door langgerekte graften die met struiken zijn begroeid. Rond het Vijlenerbos bij Vaals en langs de zijbeken van de

Hooglanders in het Drielandenpark bij Vaals

Geul maakt het landschap een metamorfose door.

Gebruikmakend van natuurlijke begrazing en met respect voor de eeuwenoude landschapsstructuren, komt sinds 2010 een 'nieuw cultuurlandschap' tot bloei. Hooglanders grazen er jaar rond in lage dichtheden.

De strakke heggen groeien uit tot brede hagen, de bosranden ontplooiën brede struweelranden met ruigten. In de graslanden ontstaan losse struwelen. Oude bronnen die hier ooit werden gedraineerd om wateroverlast voor de agrariër tegen te gaan, worden nu voor de natuur in ere hersteld. Ze creëren grote natte plekken in het grasland, waaruit het water langzaam naar de Geul vloeit.

In de nieuwe, struweelrijke, plaatselijk ruige graslanden ontstaat leefgebied voor bijzondere soorten als Hazelmuis, Grauwe klauwier en Wilde kat. Zelfs de Geelbuikvuurpad verovert hier nieuw terrein. De pootafdrukken van de Hooglanders in het natte grasland vormen snel opwarmende minipoeltjes, waarin larven van de Geelbuikvuurpad kunnen opgroeien.

Struinen in het Drielandenpark bij Wolfhaag. Bij VVV-kantoren en horecagelegenheden in het Drielandenpark is een uitnodigende struinkaart van dit gebied verkrijgbaar.

Het is struinnatuur ten voeten uit, voor iedereen.

Zo zet het nieuwe cultuurlandschap de stap van traditionele behoeften en landgebruik naar de behoefte van de 21ste eeuw: vrije natuur met ruimte voor mens, plant, dier en water. En het oeroude proces van natuurlijke begrazing vervult hierin opnieuw een sleutelrol!